

УДК 811.161.2

Василь Німчук (м. Київ)

ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ТЛУМАЧНУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ

У статті йдеться про структуру нинішніх тлумачних словників української мови, повноту їхніх реєстрів, доречність конкретних ремарок, точність пояснень семантики вокабул, паспортизацію цитованого матеріалу. Звернено увагу на повне або часткове привласнення праці творців академічного словника української мови в 11-ти томах (СУМа) авторами нових тлумачних лексиконів, про наукову етику в лексикографії.

Ключові слова: лексикографія, реєстр словника, тлумачення семантики, плагіат, наукова етика.

Словникарство — одна з найдавніших галузей науково-практичного мовознавства, але теорія й технологія його протягом віків існували лише імпліцитно як традиція. Разом із величезними досягненнями світової лінгвістики в ХХ ст. помітних успіхів здобула й лексикографія, що нині беззастережно трактується як повноправна мовознавча дисципліна із власними теоретичними засадами (див., зокрема, праці Х. Касареса [20], Л. Щерби [58], Ж. та К. Дюбуа [61], Л. Згуси [63], П. Денисова [14], В. Гака [10] та ін.). Проте ще не так давно траплялися визначення лексикографії як техніки укладання словників і лінгвістичного аналізу цієї техніки [61: 289].

Знання лексикографічної технології дуже важливе для творця словника. Дехто порівнював лексикографію з мистецтвом. Американський лінгвіст С. Лендау свою книжку з теорії укладання словників промовисто назвав «Словники: Мистецтво та ремесло лексикографії» [26]. Лексикографічна технологія порівняно нескладна, її можна відносно швидко опанувати. Незнання елементарних вимог лексикографії відразу впадає в око в багатьох словничках, додаваних до праць із історіографії, до нелінгвістичних видань різних текстів (особливо — давніх).

© В.В. НІМЧУК, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

Однак у лінгвістичному словнику головне — фахова, авторська наукова творчість, тонке відчуття слова і його семантики.

Праця лексикографа дуже трудомістка. Знаний філолог доби Відродження Й.Ю. Скалігер (1540–1609) про це писав в епіграмі, яка в перекладі Ф. Прокоповича (1681–1736) звучить так:

«Если в мучительския осужден кто руки,
Ждет бѣдная голова печали и муки,
Не вели томить его дѣлом кузниц трудных,
ни посылатъ в тяжкия работы мѣст рудных,
Пусть лексикъ делаѣтъ: то одно довлѣетъ,
всѣх мук род сей один труд в себѣ имѣетъ»
[41: 224, 489; 32: 391]¹.

Словник компонується з лексико-семасіологічних (семантичних) мініатюр або нарисів (етюдів), залежно від його типу. Лексико-семасіологічний аспект особливо яскраво виступає в тлумачних та етимологічних словниках.

Найкращі, найавторитетніші словники, переважно, скомпонували високоосвічені особи з доброю філологічною підготовкою, найчастіше — фахівці-лінгвісти. Абсолютна їх більшість була обдарована тонким чуттям краси слова, семантики лексеми, фразеологізму. Вони з пошаною ставилися до попередників, глибоко поважали працю колег. Про це з давніх часів відкрито говорили вітчизняні та зарубіжні лексикографи. П. Беринда у післямові до свого «Лексикона словенороського и имен толкованія» (1627 р.) зауважив, що компонував словник, «начало возьму», із «Лексиса» Л. Зизанія (1596 р), «его же и zde привнесение и исправление явственню буди» [25: 243]. Є. Славинецький у заголовку своєї праці підкреслив її основне джерело — «Лексиконъ латински(й) з Калепина преложє(н)ный на славєнски(й)» [24: 61] (1642 р.) Український лексикограф початку XVIII ст. І. Максимович також визнавав використання надбань своїх попередників [11: 27].

Аналогічне явище спостерігаємо в лексикографії нової доби. Б. Грінченко скромно зазначив на титульній сторінці славнозвісного словника: «Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко» (далі — Гр.). Багато прикладів саможертвовного ставлення до перевидання й доопрацювання чужих лексикографічних праць, але без присвоєння їх собі, дає світова наука. Широко відома у славистиці книга «Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Третье, исправленное и значительно дополненное, издание под редакцией проф. И.А. Бодуэна де Куртенэ», що виходила з 1903 по 1909 рік (повторно в 1912 — 1914 рр.). Дослідники історії Далєвого словника відзначають, що в Бодуєнівському виданні до первісного матеріалу «додано багато нових слів, тлумачень,

¹ Можливо, переклад Ф. Прокопович зробив після того, як ознайомився з «Лексиконом» репресованого мазепинця І. Максимовича.

прикладів: обсяг його збільшився на 15–16% (за підрахунком самого редактора — навіть на 20%)» [39: 110].

Зразком поваги до чужої лексикографічної творчості може бути праця С. Єфремова та А. Ніковського над новим виданням словника за ред. Б. Грінченка. «Редактори цього видання, що його треба писати за третє, бо друге — берлінське (фототипічне), дістали пропозицію від видавництва «Горно» виготовити доповнений словник Б. Грінченка з тим, щоб додатки складали приблизно 10 % основного матеріалу та щоб основний Грінченків матеріал, як і характер його оброблення, зостався незачеплений», — писав А. Ніковський [50: VII]. Вони й самі високо цінували здобуток Б. Грінченка, через те «організували свою працю таким способом, щоб не порушити загального характеру й вигляду цього словника, маючи глибоке переконання, що культурний український громадянин оцінить нашу пошану до того, на чому лежить знак великих і давніх зусиль наших попередників, на чому також спочиває признана й освячена часом традиція, і тому наша редакційна робота матиме такий характер: а). Всі додатки редакції, не порушуючи основного Грінченкового тексту, виділяються особливим знаком, зірочкою (*), чи тоді, коли заводиться в реєстр нове слово, чи дається новий чим-небудь цікавий приклад, фразеологічний зворот, нова діалектична дата чи локація... Коли редакція не погоджується з тим перекладом на російське, що Грінченко дає хибно, неточно або ж неповно, тоді під зіркою ставиться пропоноване від редакції значіння, але після прикладу й дати Грінченкових...» [50: X].

Етимологічний словник німецької мови Фридриха Клуґе (1856–1926), уперше надрукований 1881 р., донині виходить під цим прізвищем (яке стало загальною назвою — *der Kluge* [23:44]), незважаючи на численні зміни й доповнення інших фахівців, зроблені впродовж десятків років після смерті цього знаного лінгвіста [62].

Так робили і так чинять видавці та доповнювачі чужих творів не через широке знання прізвищ їхніх авторів у середовищі освічених шарів населення, а через власну високу моральність.

Коли словник укладають кілька чи багато лексикографів і на титульній сторінці фігурує лише ім'я наукового редактора (редакторів), а доробок у ньому кожного фахівця відзначається в іншому місці, виникає спокуса привласнити чужу працю².

Такі спокуси особливо поширилися в останні два десятиріччя, коли продаж словників став джерелом непоганих прибутків, а захист авторських прав у нашій державі перебуває не на належному рівні.

Об'єктом зазіхань став, зокрема, академічний одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980 рр.), провідним редактором і авторам якого — акад. В.М. Русанівському та І.К. Білодідові,

² Щоб забезпечити внесок окремого фахівця від нівеляції, в деяких колективних словниках після відповідних лексикографічних статей подають ініціали авторів (пор. [17]).

д.ф.н. Л.Г. Скрипник, А.А. Бурячкові, В.В. Винникові, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащуків, к.ф.н. Л.С. Паламарчукові, Л.О. Родніній, Л.А. Ющук, Т.К. Чарторизькій — 1983 р. присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР. Ця багаторічна праця справедливо визнана вершиною української лексикографії. Вона такою фактично є і нині.

Літературознавець, кандидат (нині доктор) філологічних наук В.В. Яременко, який до лінгвістики не має жодного стосунку, та аспірантка Київського національного університету ім. Т. Шевченка (тепер доктор філологічних наук, літературознавець) О.М. Сліпущко в 1998 р. раптом опублікували «Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах» [35] (далі — НТСУМ), назвавши себе на титульній його сторінці укладачами, тобто авторами тексту. Лише з реквізиту до видання дізнаємося, що його науковим редактором є Л.І. Андрієвський (знаний художник). Серед коректорів (!) фігурують відомий редактор лінгвістичних праць вітчизняної Академії наук та колишня співробітниця Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Автори академічного лексикона (СУМа) зробили докладний аналіз НТСУМа й беззаперечно довели, що «він є скороченим варіантом «Словника української мови» в 11-ти томах з незначними доповненнями та змінами, що «це 98-відсотковий плагіат чистісінької води», що «механічне, без творчого осмислення скорочення реєстру СУМа здійснене нефахово, безсистемно. А тому поза реєстром словника в 4-х томах залишилися загальновживані слова, які неодмінно мали би бути в словнику такого обсягу», але «внесено значну кількість застарілих, вузькодіалектних та рідковживаних слів, які не обов'язкові в короткому словнику» [5]. Укладачі СУМа справедливо сказали, що «автори» НТСУМа «грубо порушили норми наукової та й чисто людської порядності, привласнивши працю цілого покоління українських лексикографів» [Там само].

В. Яременко не дав відповіді академічним лексикографам-фахівцям по суті звинувачень, цинічно заявивши, що працю авторів СУМа їхньою інтелектуальною власністю він не вважає, а свою статтю-відповідь у «Літературній Україні» назвав «Домагаюся права ... на плагіат» [60]. Проте сам відповідним знаком забезпечив собі та О. Сліпущко авторське право на третій сторінці НТСУМа. Ці ж автори твердять, ніби в НТСУМі «уперше в лексикографії так широко тлумачаться лексеми, що починаються на літеру *г*. Їх біля 400, тоді як різні довідники називають лише кілька десятків. Це цілком оригінальна частина словника, яка добре прислужиться, сподіваємося, підвищенню культури мови...». (НТСУМ I: 8).

Розгляньмо цю частину чотиритомника. Фактично в НТСУМі трохи більше 320 вокабул на *г*. Майже стільки ж реєстрових слів із початковою буквою *г* налічуємо у відомому лексиконі Є. Желехівського та С. Недільського [18: 166–170]. Величезну частину реєстрових слів на *г* у НТСУМі — це без будь-якої системи підібрані діалектні елементи, і лише при кількох подано відповідну ремарку (є й позначка *гуц.*,

але в «Переліку умовних скорочень» її не розкрито). Напевне, лише для збільшення кількості слів із початковим **г** у НТСУМ уведено вузькоговіркові лексеми, наприклад, *гірґи* «плечі», *гезунд* «здоров'я», *говда* «голова» та ін.

Хіба узаконення таких слів у літературній мові справді сприятиме культурі українського мовлення? Та й у доборі нормативних слів на **г** не видно чіткої системи. У НТСУМі, наприклад, є **галерея**, **гудалін**, **газон**, та немає **гіпс** (пор. Гр. I, 349), **газета**, **газ** тощо.

Лише поодинокі вокабули на **г** у НТСУМі ілюстровано прикладами й оснащено покликаннями на авторів творів.

У словникових статтях, взятих не повністю із СУМа, надто багато дискусійних тлумачень. Наприклад, значення реєстрового говіркового слова **гаґарига** прямо розкриває ілюстрація до нього із твору Г. Хоткевича: *гаґарига — то таке всяке кругленьке, щоб дитина бавилася*. Проте В. Яременко та О. Сліпушко дають тлумачення його діалектним словом *таракуцька* (НТСУМ I: 691). Вокабули *таракуцька* немає ні в першій публікації словника за ред. Б. Грінченка, ні в СУМі, ні в самому НТСУМі. Семантика номена **таракуца** (бот.) — «маленький гарбузик, кабачок» [15 V: 241], а **таракуцька** — «тиква» [21: 241]. Перед користувачем НТСУМа — механічно перероблена стаття із третього видання словника за ред. Б. Грінченка: «**Гаґарига**, *ґи ж.* = **Таракуцька...**», що її додав із прикладом А. Ніковський [50: 419].

Діалектизм **гавра** в СУМі адекватно і стисло пояснено та паспортизовано: «*Гавра... діал.* 1. Лігво звіря; барліг... 2. *перен.* *зневаж.* Рот» (СУМ II, с. 9). Автори НТСУМа (I, 691) його витлумачили без ремарки так: «Зимове лігво ведмедя, барліг, лігвище, тирло, *баруля*, кубло (людський барліг)». Назви **баруля** не знайдете ні в НТСУМі, ні в СУМі. Говіркове утворення *баруля*, вочевидь, узяті зі словника за ред. Б. Грінченка (Гр. I, 31). Пор. **баруля** «яр, провалля» [15 I: 136].

Біля вокабули **гвинтівка** маємо тлумачення «*Крис*, рушниця, *карабін*, *гвер*, *обріз*, *обрізан*» (НТСУМ I: с. 695). Тільки слово **рушниця** слушно пояснює вокабулу, адже **крис**, **гвер** — діалектні лексеми; **карабін**, **обріз** — різновиди рушниці.

Діалектне слово **газда** функціонує не тільки з семантикою «господар» (НТСУМ, I, 691), але й зі значенням «заможний селянин» [37: 156].

Із лексикона за ред. Б. Грінченка взято діалектизм, значення якого в НТСУМі так і не розкрито: **Гівґач** = **гівґор**, **а**. Назва птаха (I, 697). Пор. у Грінченка: **Гівґач**, **ча** і **гівґор**, **ра** *м.* Пт. *Jynx torquilla*. Вх. Лем. 407 (Гр., I, 349).

Авторам не до вподоби тлумачення лексеми *гурман* у СУМі: «**Гурман...** Той, хто любить, цінує вишукані страви. — Ви гадаєте, що я скнара й гурман... (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 156)» (СУМ II: 196), і вони його переробили так: **Гурман**, **а**. Аматор смачно попоїсти. Той, хто любить, цінує вишукані страви. *Багато блюд китайської кухні — виключно для гурманів* [!] (НТСУМ I: 701). Лексема **аматор** тут не надто

підходить, а назва **блюдо** в українській літературній мові — «широка посудина, в яку кладеться або насилається страва» (СУМ І: 204), отже, в цитованому контексті вона — русизм. Пор. ще: «**Гонтар**, я. *Покрівельщик...*» (НТСУМ І: 699) замість нормативного **покрівельник**. Пор. також **Гонтарь...** **Кровельщик** ... (Гр. І: 250).

Лексикографічну «творчість» у НТСУМі можна б коментувати і коментувати.

Виправдовуючи свій плагіат, В. Яременко пише, буцімто за цитувати з літературних творів «Інститут мови жодному письменнику не платить, але включає в загальний обсяг «своєї інтелектуальної власності». За яким правом? За монопольним правом державної спеціалізованої установи на захищений плагіат» [60: 3]. Це неправда. Лексикографи, що паспортизують використаний матеріал із різної літератури (не тільки художньої) (у СУМі — з точністю до сторінки), нікого не обкрадають, бо зазначають, кому належить цитований текст!

НТСУМ нині слугує зразком наукового плагіату [43: 414]³.

Автори СУМа не подавали позову на В. Яременка та О. Сліпущко, бо у них, не було можливості, щоб сплатити за послуги адвокатів. До того ж багатьох з укладачів СУМа вже не було на цьому світі. Останнє, мабуть, і досі стимулює охочих плагіаторів до беззастережного переписування тексту СУМа в інших лексикографічних проектах. Проте, крім судових установ держави, існує суд наукової громадськості та буде суд історії.

Невдовзі після НТСУМа побачив світ «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [7] (далі — ВТС СУМ). Укладачем і головним редактором його названий В.Т. Бусел. Редакторами-лексикографами (укладачами) виступають: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко, Л.П. Тютюнник (ВТС СУМ, с. II, 1427). Щоправда, своїх авторських прав відповідним знаком вони не забезпечили. До видання ВТС СУМа ніхто про таких лексикографів у лінгвоукраїністичних колах України навіть не чув. Про мовознавчу компетенцію «укладачів» можемо судити з «Передмови» до ВТС СУМа, в якій між іншим, сказано: «Словникове творення в Україні має майже 400-літню історію — від словників Лаврентія Зизанія, Памви Беринди (XVI — XVII століття), тлумачного словника Івана Котляревського (1769–1838 рр.), укладеного до поеми-жарту «Енеїда», 4-томного «Словаря української мови» Бориса Грінченка, «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка, «Правописного словника» Григорія Голоскевича, «Практичного словника синонімів української мови» Святослава Караванського до величного 11-томного академічного видання — «Словника української мови» (1970–1980 рр.).

Перший однотомний Словник такого обсягу створювався на основі усіх вищезгаданих та багатьох інших спеціалізованих словни-

³ У деяких примірниках цього джерела згадку про цей плагіат вилучено!

ків... З неофіційних джерел укладачам Словника відомо, що на сьогодні в різних наукових інституціях України існує картотека реєстру слів української мови загальним обсягом приблизно від 3-х до 4-х мільйонів слів» (ВТС СУМ: III).

Названі перші два словники — церковнослов'янсько-староукраїнські. Щоб з них використано, неможливо з'ясувати, бо в ВТС СУМ немає паспортизації лексем. До «Енеїди» І. Котляревського, обізваної «жартом», додано не тлумачний, а перекладний українсько-російський словничок (у Харківському виданні 1842 р. — 39 с.). «Історичний словник українського язика» створили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко, а Є. Тимченко був і редактором I-го тому (інші томи не вийшли). Може йтися лише про 3–4 мільйони карток із текстами — виписками з різної друкованої літератури, а не про таку кількість лексичних одиниць!

Академічний «Словник української мови» в 11-и томах, названий «величним», майже цілковито поглинутий ВТС СУМом. Із статей СУМа укладачі ВТС СУМа лише викинули приклади, що засвідчують існування й новітню історію слів, та покликання на авторів цитованих текстів. Однак у параграфі «Лексичний склад словника» ВТС СУМ (с. IV) йдеться про джерела його реєстру (матеріал перефразовано або й без змін узято із СУМа — т. I, с. VII)!

Проте у ВТС СУМі є певна кількість нових статей із більш-менш адекватними тлумаченнями. Наприклад: **Бандерівці** (с. 36, але чогось немає *Мельниківці, Унівці, Ковпаківці, Мазепинці*), **Совіти**, -ів, *мн. іст.* Зневажлива назва Радянського Союзу, більшовицького режиму взагалі; **Совітський**, -а, -е, *зневаж.* Прикм. До **совіти** (с. 1158; це західноукраїнські слова; вживалися й уживаються також і без зневаги).

В ньому є також доповнення до тлумачень вокабул, усунення стилістичної ремарки *заст.* в потрібних випадках у СУМі. Наприклад, пор. **Дисидент**, а, *ч. заст.* Віровідступник (СУМ II: 283) — **Дисидент**, а, *ч.* 1. Особа, релігійні погляди якої розходяться з догматами панівної церкви; віровідступник. 2. Той, хто не згодний з ідеологією, пануючою в країні, суспільстві; інакомислячий (ВТС СУМ: 223); **Соборний**, а, *е ...* 1 ... 3. *заст.* Об'єднаний, неподільний. **Соборність**, ності *ж., заст.* Властивість за знач. **соборний** з (СУМ IX: 433) — **Соборний**, -а, -е ... 3. Об'єднаний; неподільний. *Соборна держава* (ВТС СУМ: 1157), але при **Соборність**, -ності у ВТС СУМі ремарку *заст.* залишено (може, через недогляд, адже існують вирази типу: *соборність держави, соборність України*): **Шестидесятник**, а *ч.* Прогресивний громадський діяч 60-х років XIX ст. в Росії (СУМ XI: 447) — **Шестидесятник**, -а, *ч.* 1. Прогресивний громадський діяч 60-х рр. XIX ст. в Росії. 2. Освічена людина 60-х рр. XX ст. в Радянському Союзі, яка в період хрущовської «відлиги» повірила в можливість лібералізації комуністичного режиму (ВТС СУМ: 1394–1395). А чому б не *шістдесятник*?

У ВТС СУМі вперше в новітній вітчизняній тлумачній лексикографії виділено кілька вокабул із початковою буквою **и** (с. 392).

Деякі доповнення можна б виділити в окремі словникові статті. Наприклад: **Совок**, вка, ч. Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою... (СУМ IX: 436) — **Совок**, -вка, ч. 1. Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою... 2. *жарг.* Радянська людина, духовно скалічена тоталітарною системою; **Совковий**, -а, -е ... 2. *Зневажл.* Прикм. до **совок** 2. *Совкове мислення, Совкові звички* (ВТС СУМ: 1158). По-перше, іменник **совок** не жаргонізм (з якого жаргону), а розмовне слово. По-друге, чому похідний від нього прикметник має позначку *зневаж.*, а іменник — ні? Виділені у ВТС СУМі значення такі далекі, що можна виділити дві вокабули: **Совок**¹ «лопатка...» і **Совок**² *розм.* «людина з залишками світогляду та звичок радянської доби». Етимологія *совок* до кінця не з'ясована. Можливо воно — контамінація *совок* «лопатка» та номінації «советский человек».

Використовуючи тлумачення радянського часу біблійних слів, релігійних термінів треба пильно придивлятися до дефініцій і вилучати пояснення, зроблені з позицій войовничого атеїзму, щоб не образити почуття мільйонів побожних людей. Наприклад, у статті СУМа написано: **Ковчег**, а, ч. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від усесвітнього потопу Ной... 3. У православній церкві — скринька для зберігання так званих святих дарів... (СУМ IV: 206–207). У ВТС СУМ (с. 437) перше тлумачення повністю переписане із СУМа, але в третьому поясненні вилучено сполуку «так званих».

«Список основних умовних скорочень у словнику» (ВТС СУМ: IX), повністю збігаються з відповідною частиною СУМ (т. I, с. XXVIII). Додано лише позначку *жарг.* — жаргонне слово. Про недоречне його застосування ми сказали вище (розглядаючи статтю **Совок**). У ВТС СУМ іноді недоладно використовується ремарка *зах.* (західноукраїнське слово), наприклад, у статті «**Груля...** *зах.* Картопля» (с. 205). Насправді зазначена лексема вузькоговіркова, функціонує в небагатьох лемківських поселеннях, зокрема на заході Пряшівщини [1: карта № 323]. Слово **криївка** в СУМі паспортизується уривками з творів І. Франка, Ю. Яновського, тому при ньому немає жодної ремарки (СУМ IV: 424), у ВТС СУМ біля нього позначка *зах.* Вокабула **Псевдо** оснащена позначками *невідм*[інюване], *зах.* На якій підставі? На заході України іменник **псевдо** відмінюється. Його вживання не обмежено територіально. Адекватно стилістичні ремарки можуть давати тільки науковці, в розпорядженні яких є великі лексичні картотеки.

Отже, ВТС СУМ фактично є варіантом академічного СУМа в 11-и томах, а не оригінальною працею.

Дефініціями, беззастережно взятими із СУМа, наповнений «Сучасний тлумачний словник української мови» Н.Д. Кусайкіної та Ю.С. Цибульника. Проте автори не забули забезпечити свої авторські права, підкресливши: «Охороняється законом України «Про авторське право та суміжні права». Передрук книги чи будь-якої її частини забороняється без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення

Закону переслідуватимуться у судовому порядку». Пор., наприклад: «**Безугавний...** Який не вгаває, не перестає, не замовкає; безперервний, невинний...» (СУМ I: 151), «**Бойки...** (одн. бойко...). Представники однієї з етнічних груп західноукраїнських областей...» (Там само, с. 212) — «**Безугавний...** Який не вгаває, не перестає, не замовкає; безперервний, невинний» [53: 53]; «**Бойко...** Представник однієї з етнічних груп західних областей України» [53: 69] (про тлумачення цієї вокабули див. ще далі, с. ...).

У новоствореному у 1991 р. Інституті української мови НАН України, до складу якого окремою структурною одиницею перейшов з Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України найпотужніший вітчизняний творчий колектив професійних лексикографів (у їх числі багато авторів «Словника української мови» в одинадцяти томах) було заплановано створити «Новий словник української мови» (НСУМ) у 8–10 томах із тлумаченням близько 200 000 вокабул. О.О. Тараненко опублікував докладний проспект НСУМа [54]. Проспект викликав наукову дискусію [8]. На наш погляд, вадою проспекту було те, що в ньому не підкреслено необхідність подання латинських номенів на означення рослин і тварин — засіб якнайточнішої ідентифікації номена. У ньому чітко не сказано про паспортизацію цитованого матеріалу. Сам автор у проспекті обходиться лише іменем і прізвищем письменника, не називає його творів, року видання книжки, сторінку публікації.

Проте кроком уперед у нашій лексикографії стала пропозиція подавати до основного тексту словникової статті дату найдавнішої фіксації відповідної лексеми в писемних пам'ятках української мови або перше засвідчення її в лексиконах та етимологію слова [54: 156–160]. Уваги заслуговує також пропозиція друкувати в НСУМі «графічні ілюстрації», що «мають допомагати в розкритті значення слів предметної лексики...» [54: 162]. Автор пропонував у додатках до НСУМа дати особові імена українців — (антропоніми) та аббревіатурні оніми [54: 8-9].

На превеликий жаль, із різних причин далі від проспекту справа укладання НСУМа не пішла. Давно до цього визрівала ідея спочатку укласти 12-й том СУМа, який би охоплював потрібні доповнення до тлумачень вокабул одинадцятитомника, лексику з заборонених у Радянському Союзі українських книжок, нову лексику. В Інституті української мови розпочато і нині завершено роботу над укладанням цього тома. Продовжено працю над давно розпочатим однотомним СУМом, який незабаром вийде у світ.

Тим часом Український мовно-інформаційний фонд НАН України висунув добру ідею — створення вітчизняних словників із використанням комп'ютерних технологій. Її підтримав також Інститут української мови НАН України. 7 серпня 1999 р. вийшов Указ Президента України Л. Кучми № 967 (99) «Про розвиток національної словникової бази», в якому читаємо: «1. Підтримати пропозицію Національної академії України з видання нового покоління академічних україномовних [!]

словників і створення їх електронного відповідника для інформаційних комп'ютерних систем (проект «Словники України»). 2. Встановити, що реалізацію проекту здійснює Національна академія наук України...». Як не дивно, але Інститут української мови НАН України не було залучено до реалізації зазначеного проекту. В умовах фінансової скрути на індивідуальних засадах до виконання проекту залучено багатьох його співробітників, що не пішло на користь виконання планової роботи Інституту.

«План-графік реалізації завдань, визначених Указом Президента України від 7 серпня 1999 року № 967 «Про розвиток національної словникової бази». Затверджено дорученням Кабінету Міністрів України від 11.10.2000 р. № 17020/49» передбачав, зокрема, «І етап: Укладання фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2001–2003»; II етап: Укладання фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2002–2003»; «Випуск паперової версії фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2004–2004»; «Оптичний CD-ROM диск: Фундаментальна академічна лексикографічна система «Словник української мови». Версія 1.01.2004–2004»; «Випуск фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» в он-лайнному варіанті на Інтернет 2004–2004».

Проспекту «Словника української мови» в 20-х томах опубліковано не було, тому засади укладання та його побудова не стали предметом обговорення фахівців-мовознавців.

Нового академічного лексикона наукова громадськість і широкі кола інтелігенції України чекали понад десять років після Указу Президента Л. Кучми. Нарешті лише в кінці 2010 р. вийшов у світ перший том «Словника української мови» в 20-ти томах» [51] (Далі — СУМ-20 — В.Н.) замість запланованого 2004 р.

Він оснащений докладною «Передмовою» (с. 6–58). Варто відзначити, що у «Вступі» до неї згадано видатну роль М.М. Пещак у розвитку комп'ютерної лексикографії в Україні (СУМ-20, 7). Тут же сказано, що «Словник української мови» 1970–1980 рр. *входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника*. (СУМ-20, 6; виділення наше — В.Н.), та не зазначено, на якій підставі і з чийого дозволу думку авторів «Словника української мови» в 11-тьох томах про аналогічну справу, висловлену в «Літературній Україні» 18.XI. 1990, (тут же (у «Вступі»)

У «Вступі» підкреслено: від СУМа новий словник відрізняється тим, що він «складається з двох великих частин, які подають відповідно загальну та ономастичну лексику (остання містить географічні назви)». Це мотивується тим, що топоніми «є дуже частотними у мовній практиці, а їх написання і тлумачення не завжди просте», вимогою «лексикографічної повноти та замкненості, яка є обов'язковою для великих лексиконів» (с. 7). Це можна сказати й про антропоніми, але для

них у СУМі-20 не передбачено окремих томів. Чому їх зігноровано? Незрозуміло, що мають на увазі керівники проекту, коли пишуть, ніби пояснення топонімів «не завжди просте», адже етимологізування лексем у СУМі-20 не заплановано, локалізація назв — не проблема, а написання їх — справа орфографічних словників.

Перший параграф («Основні принципи лексикографування») першого розділу («Головні засади укладання словника української мови в 20 томах») «Передмови» демонструє основні відмінності СУМа-20 від СУМа, поглинутого новим лексиконом, адже першим принципом у проекті СУМ-20 було «максимально повне збереження і використання теоретичних та практичних надбань вітчизняної лексикографії, втілених у структурі та корпусі СУМ. Зокрема, матеріали зі вступної статті СУМ використано і в цьому виданні» (СУМ-20: 7). Тут зазначено, що в СУМі-20 повністю використано реєстр СУМа (із понад 134 тисяч реєстрових слів вилучено лише близько 800 вокабул).

Треба відзначити розширення джерельної бази реєстру й текстово-ілюстративної бази СУМ-20, зокрема до джерел залучено переклад Біблії, здійснений І. Огієнком (уперше повністю опублікований 1962 року), твори письменників минулих часів, які було заборонено друкувати й цитувати в УРСР, та письменників новітньої доби (близько 150 авторів). Але виникає питання, чому до джерел не залучено інші повні переклади Святого Письма — П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (Відень, 1903), І. Хоменка (Рим, 1963), патріарха Філарета (Денисенка) (Київ, 2004), архімандрита Рафаїла (Турконяка) (Львів, 2006; з перевиданим текстом Острозької Біблії). Гадаємо, що і патріарх Філарет і архимандрит Рафаїл дали б УМІФ, якби той звернувся до них, електронні версії своїх перекладів. До того ж у ХХ ст. опубліковано багато українських перекладів усього Нового Завіту або його складових частин, зокрема Українське Біблійне Товариство видало «Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа» (К., 2000 — частину повного перекладу Біблії, який надруковано 2011 р.)⁴.

У «Списку літературних джерел словника» (СУМ-20) немає прізвищ авторів церковних проповідей ХІХ–ХХ ст. (наприклад, В. Гречулевича, митрополитів В. Липківського, А. Шептицького, патріарха Філарета).

Не видно в СУМі-20 використання перекладів українською мовою богослужбової літератури, творів українських теологів (немає й позначки *теолог.*).

У параграфі «Лексика і фразеологія Святого Письма» слушно підкреслено, що «для правильного формулювання тлумачень слів Святого Письма, крім знання його тексту, потрібна велика кількість теологічних словників, енциклопедій, досліджень із герменевтики, екзегетики, тематичних біблійних симфоній, коментарів біблійних текстів». Напевне, для цього не вадило б в авторському колективі мати людину, що

⁴ Детальніше [33].

має і філологічну, і богословську освіту. У «Передмові» зазначено: «При укладанні біблійної частини СУМа використана авторизована система «Єврейський та грецький лексикони Стронга», де до кожного слова Старого і Нового Завіту подано варіанти перекладів. Адже без спеціальних знань такі біблійні поняття, як, наприклад, віра, спасіння, гріх, покаєння, святість, праведність, закон, благодать, апостол, ангел тощо правильно не витлумачиш. Наведені слова є бібліїзмами, тобто лексемами, які своїм походженням сягають тексту Біблії. Адаптовані мовною практикою, вони набули вже інших значень, що сприймаються як загальномовні» (СУМ-20: 26).

Нам не відомий жоден український переклад Біблії з нумерацією Джеймса Стронга.

У автора параграфа 2.6. «Лексика і фразеологія Святого Письма» «Передмови» спостерігаємо своєрідне розуміння терміну «біблеїзм», який лінгвісти звичайно пояснюють: «**Библеизм**. Библейское слово или выражение, вошедшее в общий язык» [2: 66], «Бібліїзми — слова або вислови зі Святого Письма (Біблії), що ввійшли в загальну мову» [16: 48].

Із лексем кваліфікованих у «Передмові» як «біблеїзми» насправді такими є лише **ангел**, **апостол** (грецизми), **благодать** (калька грецького слова), що ввійшли в загальне користування через переклади Св. Письма, а решта — праслов'янські слова (**věra**, **grěxъ**, **zakonъ** та ін.), що, крім прадавніх, набули нових значень під впливом Біблії. Вжиті у СУМі-20 форми **біблеїзм**, **біблеїст**, **біблеїстика**, **біблейський** (с. 492) — це русизми (пор. рос. *армия* — *армейский*⁵, *полиция* — *полицейский*, *компания* — *компанейский* та ін.). Українськими еквівалентами російських слів *библеизм*, *библеист*, *библеистика* є відповідно — *бібліїзм* [16: 48] (хоч можна б уживати інтернаціоналізм *бібліїзм*, пор. чеськ. *biblismus*), *бібліїст* («наші священики — *бібліїсти* приготують до друку переклад цілого Старого Завіту»; *бібліїст*... Галущинський [6: 43]). До речі, у СУМі-20 використано тільки форми **арамеєць**, **арамеї**, **арамейці**, **арамейка**, **арамейський** (с. 253), хоч в літературі засвідчено варіант **арамійський** [45: III, XX] (гіперизм, пор. чеськ. *aramejský*, польськ. *aramejski*)⁵. Засвідчено і прикметник **бібліїстичний**, якого немає в СУМі-20: «Щоб читати Біблію розумно, треба посідати бодай мінімум *бібліїстичних* та богословських відомостей» [45: XIV].

У СУМі-20 дотримано норми «Українського правопису» 1993 р. (СУМ-20: 11–12). Але Українська національна правописна комісія на своєму засіданні 19 грудня 2003 р. затвердила окремі правила з проекту нової редакції «Українського правопису» (1999 р.): 1. «Писати слово **пів** завжди окремо від сусідніх слів, якщо воно означає «половина», напр.: *пів години*, *пів яблука*, *пів Києва*. 2. Поширити «правило дев'ятки» на правопис іншомовних власних назв: **Аристотель**, **Едит**, **Занзибар**,

⁵ Щодо *армейский* від *армея*, *библейский*, *компанейский* див.[57: 52, 89, 419].

Сиракузи та ін. 3. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: **тона, нето, бруто** та ін., але **вілла, манна, булла, бонна, пенні** та деякі ін. 4. Не вживаємо зайвої букви **й** у словах **параноя, секвоя, феєрверк, фое** та ін. В Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ про це мають знати, адже секретар Правописної комісії є його співробітницею. Невже в реєстрі СУМа-20 будуть фіктивні невідмінювані вокабули типу **півгрівні, півночі, півхліба** тощо?

До того ж треба пам'ятати, що біблійні лексеми, які давно засвоєні українською мовою, пристосовані до її фонетичної системи, не можна писати за правилами правопису слів іншомовного походження, засвоєних порівняно недавно. З огляду на це орфограми, наприклад, **акафіст** (с. 150), **алілуя** (с. 174) у реєстрі СУМа-20 недоречні. Пор.: «**Алилу́я** ... Алилуя, «хвалить Господа» — це єврейське богослужбове виголошення, як звернення до народу. В нашій Церкві співають потрійно. «Алилуя, алилуя, алилуя, слава Тобі, Боже», при чому «слава Тобі, Боже, — це як переклад «алилу́я» [19: 51]; «Після цього я почув наче гучний голос великого натовпу на небі. Вони говорили: *Алилуя!* Спасіння, і слава, і сила нашого Бога!» [34: 314]; «я почув на небі гучний голос, ніби численного народу, який говорив: *алилуя!* Спасіння і слава, і честь, і сила Господу нашому!» [3: 1383]. «**Алилу́я** 1. Вірш псалма, який виконують на Літургії після читання Апостола перед читанням Євангелія й супроводжують *приспівом* «**алилу́я; алилу́я**; заст. **азматик**. 2. Приспів «*алилу́я*». **Алилу́я**. Те саме, що **алилуарій** 1. 2. Приспів кондака акафіста. **Алилу́я подвійна. Алилуя подвійна**» [42: 21]. **Акафіст і акатися** [Там само].

Порівняно з СУМом реєстр СУМа-20 помітно збільшився, однак він зріс не за рахунок питомої лексики.

Додатковий том до СУМа, укладений в Інституті української мови НАН України, містить, наприклад, такі вокабули — питомі лексеми, як: **Брежалівка...** *іст., розм.* Тюремна камера, в якій тримали велику кількість в'язнів (І. Багрянний), **Брежлій...**, *зневажл.* Брехун (В. Яворівський), **Брид...** *розм.* 1. -у. Бридота, мерзота. 2. -а. Бريدка, гидка людина (Л. Костенко), **Бродок** ...*розм.* Зменш.-пестл. до **Брид** (І. Багрянний), **Брусик** *Зменш.* до **Брус...** *Брусик мила* // Невелика хлібина прямокутної форми (М. Хвильовий), **Будило** ... *заст.* Будильник; **Будильний**. Який будить (В. Підмогильний), **Буйнощі** *розм.* Буйність (О. Бердник), **Буруш** *діал.* Пінистий гребінь хвилі (М. Вінграновський), **Бурхоть** *розм.* Те, що бурхає, бурхотить (Р. Іваничук) та багато ін. Їх у СУМі-20 немає. Даремно шукатимете в СУМі-20 вокабули — давно зафіксовані слова: **багатоетнічний, багатоетнічність; бандюк; безпротокольний, біблійним; бідолашненький, бідося; блакитнючий, блідезний; бусик.**

Реєстр СУМа-20 пересичений вузькоспеціальними термінами, яким місце — в лексиконах іншомовних слів, у загальних і спеціальних енциклопедіях тощо. Наприклад тут маємо: **аблатив, аблаут, абляція,**

абруптив, абреже, баба́, бісса, бісус, бучарда, бхаван та безліч ін. Але в ньому українець, який є практикуючим християнином, не знайде пояснення слів, які часто чує в храмі та поза ним, наприклад: **автокефал** «прихильник автокефальності», **антидор і антидора** «залишки агнічної просфори після вирізування Агнця, які наприкінці Літургії священнослужитель роздає вірним; *заст.* анафора, дора» [Там само: 22], **Антипасха** «перша неділя після Пасхи, що завершує Світлий тиждень...» [Там само: 23], **артос** «хліб, освячений на Великдень, який роздають вірним у Світлу суботу; *розм.* дарник» [Там само: 24]. Немає в реєстрі СУМ-20 деяких термінів, пов'язаних із богословською сферою, однокореневих із поясненими в ньому, зокрема вокабули **ангелологія** «вчення про ангелів». Існує й *поетична ангелологія* [55].

Реєстр СУМа-20 надто великий, проте шкода, що в ньому немає, наприклад, слова **алаверди**, яке час від часу чуємо на гостинах. Дивно, що в ньому відсутній реєстр **біскупський**, який засвідчений ще в словнику за ред. Б. Грінченка — **біскупський** — (Гр., I: 57; тут же: **біскуплянин, біскупство, біскупщина**).

Значним кроком назад у вітчизняній лексикографії є відсутність у СУМі-20 міжнародних латинських назв при українських вокабулах із галузей ботаніки та зоології, бо вони найточніше ідентифікують українську номенклатуру. Наприклад, у СУМі (т. I, с. 118) маємо: **Бедринець...** (*Pimpinella*). Багаторічна трав'яниста кормова рослина; корінь використовується в народній медицині. *Бедриниць* — *ломикамін*... Квітки дрібні, білі, зібрані зонтичні суцвіття (Лікар. рослини... 1958, 185). Дефініція реєстрового **Бедриниць** (с. 393) у СУМі-20 буквально збігається з тлумаченням СУМа, лише усунено латинський термін і паспортизовано: «з наук. літ.». Але без латинського відповідника реєстрового слова визначення може стосуватися багатьох рослин. І сама назва *бедриниць* (*бедрениць*) в українській народній мові різних територій уживається стосовно близько десяти рослин [21: 454]. Заміна точного паспорта СУМа (покликання на книжку *Носаль І.М., Носаль М.А. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі*) на «з наук. літ.» у СУМі-20 ще й дезорієнтує користувача, бо цитату взято не з наукового дослідження, а з популярного посібника. Сучасні ботаніки В. Чопик та О. Гайдученко підкреслюють важливість супроводження тлумачень назв рослин латинськими найменуваннями, як це робив Б.Грінченко та В. Даль. «Завдяки цьому, — пишуть вони, — й тепер, через багато років після створення словників, можемо легко зорієнтуватися в назвах біологічних об'єктів, навіть якщо змінилося систематичне положення цих об'єктів або їхні українські назви» [30: 42].

У світлі нового фактичного матеріалу в СУМі-20 видно прагнення доповнити розроблення значення вокабули. Наприклад, реєстрове слово **Берегиня** в СУМі (т. I, с. 158) має ремарку *діал.* і тлумачення «русалка» з цитатою із «Нарисів стародавньої історії УРСР» (1957 р.). За СУМом-20 (с. 158) **«Берегиня... 1. За давньослов'янськими релігійними уявленнями, мати всього живого, первісне божество — захисниця**

людини, богиня родючості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності, покровителькою риба-лок (з навч. літ.) 2. *перен.* Жінка, яка охороняє, піклується про когось або щось... (з газ.) 3. *заст.* Русалка ... (з наук. літ.) (СУМ-20, с. 467 — 468). Бачимо, що пояснення за науковим джерелом поставлене в кінці тлумачення (як третє значення). Але в славістиці назва *berguni тлумачиться як «берегова фея, русалка» [59: 193]. Пор. і *берегиня* «берегова богиня» [18: 24]. Інші два значення є, напевне, результатом творчості нинішніх аматорів-міфотворців на основі зближення іменникового кореня *берег* із дієсловом *берегти*.

Укладачі СУМа, враховуючи ідеологію та цензуру того часу, часто змушені були чіпляти ремарку *заст.* при вокабулах із церковно-релігійної сфери, теології. На жаль, цю помітку при деяких лексемах, на наш погляд, неправомірно залишено. Пор. *Ад... заст.* Пекло (СУМ-20, с. 126) та «Коли зійшов ти до смерті, Життя безсмертне, тоді *ад* умертвив ти блистінням божества»; «Воскрес єси з гробу, всесильний Спасе, і *ад*, увидівши чудо, зжахнувся...» [40: 630]; **Безплотний...** *заст.* 1. Який не має тіла, плоті... (СУМ-20, с. 434) і «Собор архистратига Михаїла й усіх *безплотних* сил небесних» [52: 345].

У СУМі є статті «**Алілуйщик...** *зневажл.* Людина, що на шкоду справі надміру вихваляє кого-, що-небудь»; **Алілуйщина...** *зневажл.* Надмірне вихваляння кого-, чого-небудь. *Заступник начальника будівництва застерігав нас від надмірного захоплення, від алілуйщини* (Кулик, Записки консула, 1958, 233)». Русизм (росіянізм) (про що свідчить суф. **-щик**) **Алілуйщик** залишено в реєстрі СУМа-20 з ремаркою *зневаж.* і пояснено: Те саме, що **алілуйко** (с. 174). Введену вокабулу **Алілуйко** (якої немає в СУМі) оснащено в СУМі-20 позначкою *зневаж.* і витлумачено, проілюстровано й паспортизовано так: «Людина, що на шкоду справі надміру вихвалює кого-, що-небудь. *Прибравшись, як алілуйко на утрєню* (приказка). Виявляється, що до рангу мовно-літературної норми піднесено діалектне утворення, яке у словнику за редакцією Б. Грінченка пояснено й паспортизоване так: «**Алилуйко...** Насмешливое прозвание духовного лица. (Галиц)[кое]. Желех[овский]» (Гр. I, 6). Отже, ареал і семантика слова **алілуйко** зовсім не такі, як у цьому джерелі. Та й поданий приклад у СУМі-20 не дає підстави для нового пояснення, а за паспортом («приказка») слухність приписаної слову **алілуйко** семантики не перевірити. Варто зіставити наведену вище з СУМа статтю **Алілуйщина** зі статтю в СУМі-20 (с. 174): «**Алілуйщина...** Надмірне вихваляння кого-, чого-небудь. *Нас застерегли від надмірного захоплення, від алілуйщини.* (з газ.)!»

До СУМа-20 (с. 581) без змін узято тлумачення вокабули **Божниця**: «1. Те саме, що **божник**. 2. Храм, церква» із СУМа (т. I, с. 212), а в СУМі повторено те, що маємо в словнику за редакцією Б. Грінченка (т. I, с. 82). В обох тлумачних словниках до другого значення першою ілюстрацією є та сама цитата з твору О. Маковея. Вочевидь, укладачам СУМа не відомо було те, що на заході України лексема **божниця**

функціонує і зі значенням «синагога» [18: 37], яке треба виділити в статті окремо з ремаркою *діал.*

Автор словникових статей **б́удучий, б́удучина́, б́удучність** у СУМі, (І, с. 249) оснастив вокабули позначкою *рідко*. У СУМі-20 її неслухняно замінено позначкою *заст.*[аріле]. А віряни Православної Церкви молитву «Вірую» і нині закінчують словами: «Чекаю воскресіння мертвих. І життя *будучого* віку. Амінь» [28: 123], греко-католики — «Очікую воскресіння мертвих і життя *будучого* віку. Амінь» [40: 424]. У статті **Будучий** варто було б додати відповідну сполуку *будучий вік* із тлумаченням «вічне життя після воскресіння всіх мертвих і Останнього Суду Христового» ⁶ (або протлумачити вираз у статті **вік** і до неї відіслати читача).

Зміни в суспільному ладі України, науковий і технічний прогрес призвели поповнення словникового складу мови. Сталися зміни у семантиці лексем суспільної й господарської сфер що загалом відображено у СУМі-20. Наприклад, у СУМі є лише дві вокабули із коренем *бізнес-*: «**Бізнес...** *розм.* Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі...; **Бізнесмен...** Великий ділок, комерсант, підприємець...» (т. І, с. 179). У СУМі-20 маємо не тільки розбудовану статтю «**Бізнес...** 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку... 2. *збірн.* Бізнесмени, підприємці... **Зробити бізнес** див. **зробити**; (1) **Човниковий бізнес...**; **бізнесмен...** Людина, яка займається комерційною діяльністю, бізнесом; підприємець...» (с. 503, 504), але ще одинадцять вокабул із відповідним коренем: **Бізнесвумен, Бізнес-карта** тощо.

Нововведені у словник елементи вимагають особливої уваги. Коли введено реєстрове **Атракція** як термін із фізіології та геодезії, то варто було виділити значення вокабули й в мовознавстві, тоді доречно буде «(1) *Паронімічна атракція, лінгв.*», подана в кінці статті (СУМ-20, с. 287).

Перед сучасними лексикографами стоїть проблема відбиття в словниках радянської «новомови» (рос. *новояз*). Деякі лексеми з цього арсеналу, вміщені у СУМі, залучено до реєстру СУМа-20, наприклад: **Антипартийний...** спрямований проти ідейних та організацій основ партії, ворожий їй. *Центральний Комітет КПРС своєчасно викрив і розгромив антипарти́йну групу* (Рад. Укр., 6. І. 1959, 1) (СУМ І, с. 50). Дефініцію залишено, ілюстрацію замінено в СУМі-20 (с. 229): **Антипартийний** ... спрямований проти ідейних та організаційних основ партії, ворожий їй. *Спілкування його [Богдиля] з Прозванцевим, людиною явно антипарти́йних поглядів, викликає неабияку підозру!* (Б. Антоненко-Давидович). Для тих, хто пам'ятає радянську тоталітарну дійсність зрозуміло, що йдеться про єдину в СРСР партію — комуністичну і, здебільшого, про людей, які наважилися дискутувати з

⁶ Пор. [46: 426].

яких-небудь політичних питань, а не виступали проти ідейних та організаційних основ КПРС. Між іншим, у часи СРСР вживано «новомовний» термін русизм **антирадянщик**, який до СУМа-20 не залучено.

Яскравим «новомовізмом» є слово **безідейний**, що його в СУМі (т. I, с. 130) пояснено: «Який не має твердих політичних переконань, поглядів» (звичайно, радянських — *В.Н.*). Але проти такого розуміння лексеми свідчить перший наведений тут приклад-ілюстрація з твору І. Франка: «*Безідейним назвемо хіба чоловіка, у якого нема жодних ідей, се значить, який зовсім не думає ні про які загальні справи*». І тлумачення, і ця ілюстрація беззастережно взяті до СУМа-20 (с. 415).

Пам'ятаємо радянський новотвір **безідейщина** — зневажливе позначення твору, в якому функціонери режиму не знаходили «партійності» та «ідейності», але він не відображений в обох тлумачних словниках.

За тоталітарної доби на радіоточку (проводові радіомовлення), через яку транслювалися офіційні матеріали, оповіді про «щасливе і заможне життя» тощо, в народі перенесли назву *брехунець*. Пояснення вокабули «**Брехунець** розм. ...2. Радіоприймач...» у СУМі-20 — неточне.

Стислі, але зрозумілі для широкого користувача, тлумачення слів, пов'язаних із різними релігіями, зокрема з християнством, є важливою проблемою для сучасних українських лексикографів, оскільки в минулий час державного атеїзму було перервано традицію об'єктивного висвітлення відповідної лексики, фразеології, словосполук. У СУМі-20 спостерігаємо бажання адекватної інтерпретації церковно-релігійної лексики і нововведених і перероблених статей. Разом із цим бачимо якесь прагнення дотримуватися «канону» СУМа. Візьмімо, наприклад, статтю **Ангел**, що в СУМі містить таке тлумачення вокабули: «1. У релігійному культі — надприродна істота, посланець, вісник бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами ...2. *чий*, перен., *заст.* Захисник або заступник; охоронець ...3. *перен., заст.* Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне... (СУМІ: 44). Це тлумачення (**ангел**) у СУМі-20 — трохи модифіковане: «**Ангел**, *рідше ангол, янгол*... 1. *бібл.* Духовна істота, створена Богом, посланець, вісник Бога... 2. *чий, перен.* Захисник або заступник; хранитель, охоронець... 3. *перен.* Людина, яка є втіленням краси, доброти, лагідності або зробила чи робить кому-небудь щось хороше, приємне...» (СУМ-20: 208). Перше значення вокабули **Ангел** у СУМі-20 проілюстроване новим, адекватним матеріалом. Додано й належно витлумачено назву **Ангел-хранитель (ангел-охоронець)**, наведено номінацію **День ангела (янгола)** з відсиланням «див. **День** (с. 208). Ремарка *бібл.* перед першим значенням назви **ангел** зайва, бо лексема є широкоживаною (і ілюструється в СУМі-20 цитатами не тільки з Біблії, а й із творів письменників). Визначення «духовна істота, створена Богом» дуже загальне, адже все, що існує й існувало, за Біблією, створив Бог. До того ж прикметник *духовний* — багатозначне

слово. Представники Церкви у дефініціях слова наголошують, що «ангел, істота безплотна, наділена (обдарована) розумом і волею» [22: 8; 31: 48; 46: 39]. Зауваження СУМ про те, як зображують ангелів, даремно усунено. Пор.: «Ангели зображуються на іконах у вигляді вродливих юнаків, на знак їхньої духовної краси. Їхні крила означають, що вони швидко виконують волю Бога» [46: 39].

Номінація **ангел-охоронець** у СУМі-20 (с. 208) паспортизується: «з рел.-церк. літ.», «з газ.». У канонічних текстах УПЦ використовується назва **ангел-охоронитель** [28: 19, 311], УГКЦ — **ангел-хоронитель** [40: 24]. Терміни й вирази, що вживаються у теології, релігії, в церкві бажано ілюструвати із відповідних авторитетних джерел, офіційних церковних видань, а не з газет і под.

У статті **Ангел** варто взяти до уваги те, що «за християнською традицією вважається, що ангел є вісником, який повідомляє людям про їхню швидку смерть. Таке значення образ ангела має у Біблії (Суд. 13, 21–22)» [55: 13], тобто що існує вираз *ангел смерті*. Крім ангелів Господніх, є *упалі ангели* [45: 349 (другої лічби; «Біблійний покажчик»)], *грішні ангели* — демони, слуги сатани, що були повстали проти Бога і яких Бог скинув у пекло [55: 14]. Пор.: «Тоді скаже їм тим, що ліворуч: Ідіть від мене геть, прокляті, в вогонь вічний, приготований дияволові й *ангелам* його» (Мт. XXV, 41[45: 40 (другої лічби); у перекладі І. Огієнка — «огонь, що дияволові та його посланцям приготований»). Варто згадати, що в академічному «Російсько-українському словнику» вираз **падший ангел** перекладено як «*грішний (падший) ангел*» [44: 360].

В українській поезії засвідчено образно вжитий вираз *ангел ночі*: «Ангел ночі над землею Тихо віє вже крилом. Божий мир з його сім'єю Спочиває тихим сном» [12: 74–75].

Напевне, в статті **Ангел** потрібно згадати вираз *ангел перелетів*. Пор. «(Як тихо все) Як би святії [янголи] дім перелетіли» [36: 66] (але в покажчику приказку подано в гаслі *янгол*).

Мабуть, наголос *ангеліку* СУМі-20 (с. 208) у дериваті від *ангел* є друкарською помилкою, бо лексема задокументована в поважних джерелах з наголосом на першому складі: *ангелик*, *ангелчик* [18: 4], *янголик* [49: 541]. Назва **Ангелик** засвідчується в західних і східних говірках української мови, тому не варто біля вокабули додавати ремарку *рідко*.

Відповідно до християнської традиції (Діонісій Ареопатит) у небесній ієрархії виділяються дев'ять ангельських чинів (ступенів). До найвищого чину входять серафими, херувими, престולי, до середнього — господства, сили, власті, до нижнього — начала, архангели, ангели (пор. також [47: 21]). З огляду на це в статті **ангельський** необхідно додати: *Ангельські чини*. Див. *Чин*. Вираз *ангельські чини* вживається, зокрема, в тексті Літургії («Херувимська пісня»): «Ми, що херувимів тайно уявляємо... відкладімо нині всякі житейські піклування. Щоб підняти Царя всіх, Якого в славі проводять невидимо *ангельські чини*» [52: 115]; «Ми херувимів тайно являючи ... всяку нині житейську відложим печаль. Щоб і царя всіх ми прийняли, що його в славі невидимо супроводять *ангельські чини*» [40: 414, 418].

Трапляються в СУМі-20 неточні або некоректні тлумачення церковно-обрядових термінів. Пор.: «**Агіасма**... *рел.-церк.* У православній та греко-католицькій церквах — вода, освячена напередодні свята Богоявлення (Хрещення) Господнього» (СУМ-20, с. 117) та «**Агіасма** 1. Вода, над якою здійснено обряд освячення; *свячена вода; свята вода*. 2. *і агіасма велика*. Те саме, що *вода богоявленська*» [42: 21]; **Акафіст** 1. *рел.-церк.* У християнському богослужінні (виділення наше. — *В.Н.*) — різновид церковних хвалебних пісень на честь Христа, Богородиці та святих, під час якого присутні стоять. 2. Літургійна поезія (СУМ-20, с. 150) та **Акафист** і **акатист** 1. Похвальна пісня на честь Ісуса Христа, Богородиці чи святого..., яку виконують **поза богослужінням** (виділення наше — *В.Н.*) добового кола; 2. Частина богослужіння Акафистової суботи» [Там само]; **Антимінс**... У християнській церкві — шовкове покривало, яким накривають престол» (СУМ-20: 228) та «**Антимінс** Чотирикутне полотно зі вшитими в нього частинками мощей, із зображенням покладеного до гробу Ісуса Христа, знарядь його катувань та чотирьох євангелістів, яке розгортають на престолі для здійснення Літургії; *заст. священна трапеза; рідко покривало. Антимінс переносний*. Антимінс, призначений для здійснення Літургії в тимчасових церковних спорудах та поза церквою» [42: 23]. Пор. також: **Антимінс** — освячений плат зі вшитю в нього часточкою Мощів якого Святого... Служити Святу Літургію можна тільки на Мощах якого Святого, і часточку Мощів вкладали в Св. Престол, тепер же часточку вкладають в Антимінс» [19: 68-69]. Антимінс є обов'язковим тільки в християн греко-візантійського обряду.

У СУМі-20 досить часто трапляються неповні тлумачення церковно-обрядових термінів. У статті «**Агнець**... *книж., заст.* 1. Ягня, ягнятко 2. *бібл.* (з великої літери). Одне з імен Ісуса Христа, яке вживається на позначення Його викупної жертви за людей» (СУМ-20, с. 119) не враховано того, що в Православній і Греко-католицькій Церквах вживають терміни «**Агнець** і **Агнець євхаристійний**, **Агнець літургійний**. Частина першої проскомидійної просфори, яка під час Таїнства Євхаристії перетворюється в Тіло Христове; **Святий Хліб; анафора** [42: 21].

Прикметник **Блаженний** у СУМ-і-20 протлумачено слово в слово так, як у СУМі (т. I, с. 195): «1. Дуже щасливий // Пройнятий щастям, радістю; який виражає щастя, радість» (с. 546–547), з доповненнями: «2. *у знач. ім. блаженний*... У римо-католицькій і греко-католицькій церквах — подвижник, прославлений у процесі беатифікації... (з церк. літ.). 3. *у знач. ім. блаженний*... У православній церкві — найменуванню деяких святих. *Блаженний священномученик Миколай Чарнецький*... (з газет); // Те саме, що **юродивий** 2. ...копії собору Василя Блаженного» (СУМ-20: 547). У доопрацюванні статті не враховано значення слова в християн у дусі Заповідей **Блаженств** [46: 447–456], що їх дав людям Ісус Христос в Нагірній Проповіді (Мт., V, 3 — 11), про які варто сказати у статті **блаженство**. Пор.: **Блаженство** «стан

душевного щастя» [19: 155]. Тут же треба згадати **ваше блаженство** — звертання до глави Церкви в православних і греко-католиків. До речі, М. Чарнецький — священикомученик Греко-католицької Церкви, а не Православної.

Автори СУМа-20 прагнули розширити опрацювання семантики вокабул на основі нових матеріалів, але не завжди вдало. Наприклад, замість стислої статті «**Благовісник** ...*книжн.*, *рідко*. Провісник добра, щастя. У порівн. ...» (СУМ I: 191) у СУМі-20 подано: «**Благовісник**... 1. *бібл.* Проповідник Слова Божого ...2. *уроч.* Провісник добра, щастя. У порівн. ...3. (з великої літери). Народна назва християнського свята Собору Архангела Гавриїла (26 березня ст. стилю). ... (з Інтернету) (СУМ-20: 240). Перше значення було б точніше сформульоване, коли б автор статті врахував, що І. Огієнко, на переклад Св. Письма якого в СУМі-20 є покликання, лексему **благовісник** розумів як «проповідник Науки Христової, цебто Євангелії чи Благовістя» [19: 147] (останнього слова в реєстрі СУМа-20 немає!). Третє значення ілюструється прикладом з Інтернету. А тут би потрібне для цитування конкретне наукове етнографічне джерело (наприклад, книга О. Воропая [9: 285–287]). Наші розшуки показали, що в календарях Православної і Греко-католицької Церков відзначається день вшанування Архангела Гавриїла як Собор Архангела Гавриїла, але це не свято, а робочий день. У деяких говорах південно-західного наріччя української мови **Благовісник** — назва свята **Благовіщення** [9: 287].

Слово **благодатний** має в нашій мові (церковно-релігійні тексти) не тільки семантику «який дає щастя, добро, радість, достаток, користь; багатий, щасливий (СУМ I: 192; СУМ-20: 541), а й «милостивий, сповнений милості, ласки»: Богородице, Діво, радуйся *благодатна* Маріє, Господь з Тобою [28: 21]. Субстантивований прикметник *Благодатна* — одне з імен Богородиці: Тобою радується, *Благодатна*, всяке творіння [52: 203]. Введення в цю статтю і пояснення потребує відома номінація **Благодатний вогонь**.

Добре, що у СУМ-20 введено статтю «**Благовірний**...», 1. Православний святий з монархів, які прославляються церквою [!] за праведне життя. *Благовірні князі Борис і Гліб*... 2. Те саме, що **побожний**...» (с. 540). Однак приклад на перше значення свідчить про те, що на Русі благовірними оголошували князів. Убиті сини великого князя Володимира Святославовича були не самодержцями, а звичайними князями.

Узяту із СУМа статтю **Благовіст** (т. I, с. 192) з надто загальним тлумаченням «дзвоніння перед початком церковної відправи» треба було вдосконалити, а не лише замінити ремарку *заст.* на *рел.-церк.* (СУМ-20: 540), адже *благовіст* — це «розмірені удари в один великий дзвін. Ним віруючі скликаються у храм Божий на Богослужіння... Благовіст у свою чергу ділиться на два види: 1. **Звичайний**, або **частий**, і дзвониться найбільшим дзвоном, і 2. **пісний** чи **рідкий**, дзвоніння з допомогою меншого дзвону, у будні дні Великого Посту» [46: 552].

Статтю СУМа «**Благочестя...** *книжн., заст.* 1. Додержання приписів релігії; побожність, набожність... 2. Православна віра, православ'я...» (т. I, с. 195) перероблено так: «**Благочестя** *рел.-церк.* Істинне шанування Бога, прийняття Божих істин і виконання заповідей; побожність, набожність...» (СУМ-20: 547). Незрозуміло, чому усунено значення «православ'я». Воно відзначене у словнику за ред. Б. Грінченка. А І. Огієнко вживанню лексем **благочестивий** у розумінні «православний», **благочестіє** — «православ'я» присвятив цілу наукову розвідку [19: 149–154]. Та й у самому СУМі-20 у статті **Благочестивий** (с. 543) залишено «2. Належний до православної віри...» (СУМ I: 195).!

У кінці статті **Божий** (СУМ-20, с. 581) мусять бути й вирази **Боже Дитя, Дитятко Боже**.

Не завжди в СУМі-20 враховано значення слова в церковному середовищі. Пор.: «**Анафора** *літ.* Стилістичний засіб, що полягає в повторенні тих самих звуків, слів, речень на початку двох або кількох суміжних рядків, строф, фраз» (СУМ-20, с. 207) та «**Анафора** 1. Те саме, що **канон євхаристійний**; 2. Частина Літургії вірних, під час якої відбувається переосуднення та піднесення Святих дарів; 3. *див. Агнець*; 4. *див. антидор...*» [42: 22], «**Блаженство**. Велике щастя, велика насолода, раювання...» (СУМ-20, с. 547) та «**Ваше Блаженство!** Титулування митрополита» [42: 31].

Можливо, значення «не подумавши, вкласти велику кількість грошей чи матеріальних цінностей» лексеми **бахнути** [29: 134] на час укладання першого тому СУМа-20 в Лінгвістичному корпусі Українського мовно-інформаційного фонду ще не було зафіксоване, тому не показане при відповідній вокабулі (с. 384). Та дивно, що у СУМі-20 відсутній досить добре знаний медичний термін **бляшка** (атеросклеротична) [27: 194–195], а в статті **Атом** не має згадки про *мирний атом*.

Трапляється, що при «переробці» тлумачення, подане в СУМі, спотворено. Пор. «**Біднятко...** *пестл.* Бідолаха, бідняжка; **Бідняточко** ... *Пестл. до біднятка*» (СУМ, т. I, с. 178) та «**Біднятко. Пестл. до бідолаха; Бідняточко.** Те саме, що **біднятко** (СУМ-20, с. 502). Насправді лексема **біднятко** є пестливим до слова **бідня́**, -няти «бедняжка» (Гр. I, с. 62), яке не вадило б увести в тлумачні словники навіть із ремаркою *діалектне*.

Необхідно пильніше придивлятися до надто загальних визначень у СУМі там, де семантику слова можна описати точніше. Пор. в обох словниках: «**Бойки...** Представники однієї з етнічних груп західноукраїнських областей...» (СУМ, т. 1, с. 212; СУМ-20, с. 583). Читач має знати, що бойки — українці, не з екземпліфікації, а з дефініції. Західноукраїнських областей (у географічному розумінні) сім, а бойки компактно живуть лише на частині територій Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей.

Із СУМа до СУМа-20 легко беруть неповні досить загальні тлумачення із старими ілюстраціями. Пор.: «**Буженина** ...Особливим способом

приготовлена свинина. *Буженину подають на стіл з відвареною картоплею* (Укр. страви, 1957, 156)» та «**Буженина** ... Особливим способом приготовлена свинина. *Буженину подають на стіл з відвареною картоплею* (з наук.-попул. літ.) [СУМ-20: 671]. По-перше, будь-яка страва готується особливим способом, а *буженина* — це, звичайно, запечений суцільний шмат нашпигованого м'яса (переважно свинини, але може використовуватися й баранина, індичатина тощо). По-друге, кулінарна книжка ніколи не була і не є науково-популярною літературою!

Великою перевагою академічного СУМа є те, що в ньому застосовано якнайточнішу паспортизацію цитованих прикладів, яка не лише засвідчує існування лексеми, а й підтверджує адекватність тлумачення її, слухність виділених значень і їхніх відтінків. Відсутність паспортизації з точністю до сторінки у виданні тексту, з якого використано екземпліфікацію, не дає змогу з'ясувати настільки точно витлумачено семантику вокабули. У СУМі-20 цитати з творів художньої літератури засвідчуються тільки ім'ям і прізвищем письменника — автора або перекладача. У «Передмові» джерелом цитування ще конкретно названо Конституцію України, «Словар української мови» за редакцією Б. Грінченка та «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладені М. Номисом. За прізвищами письменників можна, хоч віддалено, міркувати про час фіксації лексеми, про авторитетність джерела інформації. Проте за паспортизацією із журн., з газ. з навч. літ., з наук. літ., з наук.-попул. літ., з наук.-техн. літ., з мови документів (!), з Інтернету навіть і такої можливості немає. Такі покликання — шукай вітра в полі! Відмова від точної паспортизації джерельного матеріалу в академічному СУМі-20 — це крок назад в опрацюванні лексичного матеріалу.

Автори СУМа-20 зловживають цитатним матеріалом у статтях із чітко однозначним реєстровим словом. Наприклад, ботанономен **агава** в СУМі ілюструється двома цитатами (т. I, с. 15), у СУМі-20 — чотирма (с. 115); після етноніма **албанці** в СУМі подано одну цитату (т. I, с. 32), у СУМі-20 — дві (с. 17); дериват **абанський** у СУМі обходиться без прикладів, у СУМі-20 (с. 170) після тлумачення — чотири великі уривки. Пор. ще цитати у статтях **Алани** [СУМ-20: 169], **Алжирці**, **Алжирський** (с. 173) тощо.

Ілюстративний матеріал у СУМі-20 загалом адекватний. Однак треба було оминати цитат, в яких непомітно вплутана ідеологія. Наприклад, у статті **Антисемітизм** (с. 232) читаємо: *Сіонізм і антисемітизм — це два обличчя однієї й тієї ж ідеології — расизму* (із журн.).

Трапляються в СУМі-20 також недоладні додатки речень до матеріалу СУМ. Пор. «**Банановий**... Прикм. до **банан**. *Бананове листя*» (СУМ I: 99) та «**Банановий**... 1. Прикм. до **банан**. *Чи є тут, на ...зава-лених банановими шкірками мостах, життя?* (з газ.) *Бананова республіка. Бананове листя. Банановий нектар* [СУМ-20: 347]. Звичайно, пейоративну номінацію *бананова республіка* не можна ставити в один ряд із словосполучкою *бананове листя*, а треба виділити окремо й про-тлумачити.

Від безлічі коренів (основ) дериваційні можливості мови досі не реалізовано, існування багатьох похідних слів на сьогодні не засвідчено. Чи мають право лексикографи самі заповнювати вільні для дериватів ніші? Звичайно, мають, але в найнеобхідніших випадках. Та краще їм почекати, поки відповідну лексему утворять інші носії мови. Наприклад, у СУМі є лише іменник **бурун** «навальна піниста хвиля» (т. I, с. 261). Тим часом у літературі засвідчено прикметник *бурунний*, який справедливо введено до реєстру СУМа-20, але в ньому «від себе» додано ще одну вокабулу: «**Буруновий**... Те саме, що **бурунний**. *Бурунове море*» (с. 693). Для чого? СУМ має в реєстрі паспортизовані зоономен *бурундук* «дрібний звірок — гризун з родини білячих, що має вздовж спини п'ять чорних смуг на жовто-вохристому фоні» та похідне утворення «**Бурундуковий**... Прикм. до **бурундук**... *Старі бурундукові нори*» (т. I, с. 261). Думаємо, що в останньому прикладі виступає форма множини присвійного прикметника, тому вихідною формою тут є *бурундуків, -ова, -ове*, пор. *ластівчин* «прикм. до *ластівка*» — СУМ, т. IV, с. 452; *ховрахів* прикм. до *ховрах*; належний *ховрахові*» та помилковий варіант *ховраховий* «прикм. до *ховрашок*; належний *ховрахові*» — СУМ, т. XI, с. 103». Проте не виключається і дериват — відносний прикметник **бурундуковий**: *бурундукове хутро* (пор. рос. *бурундуковый мех* [48: 702]). Статі **Бурундук**, **Бурундуковий** СУМа до деталей повторено в СУМ-20. У ньому з'явилися паспортизована стаття «**Бурундучок**... Зменш.-пестл. до **бурундук**...» та непаспортизовані реєстрові слова **Бурундученя** «маля бурундука», **Бурундучиха** «самка бурундука», (с. 693). Такі деривати типові для українського словотвору (пор. *галченя, зайчиха, слониха*), але можливі й інші моделі (пор. *тетеря, тетерук, тетерюк* — *тетерка, тетериця, тетерючка* — СУМ X: 102). За потреби можна змоделювати навіть *бронтозавр* — *бронтозаврення, бронтозавриця* або щось інше. Варто зазначити, що слів на позначення самиці та малят від назви гризуна *бурундука* не відзначено в російських говорах [13; 38].

Вітчизняні словники, призначені для широкого користувача, традиційно містять загальноновживану лексику, яка в суспільстві вважається пристойною. Обмежено допускаються територіально-діалектні слова. Є сенс уводити в реєстр словника діалектні лексеми, що мають значний ареал поширення, порівняно часто вживані, у семантиці яких є нюанси, що їх немає в їх нормативних відповідниках. У нормативних лексиконах при залучених діалектизмах мають бути елементарні вказівки, де їх вживають, прямо або через паспортизацію. В іншому разі цінність використаного діалектного матеріалу досить невисока.

Непаспортизовані вузькі діалектизми наявні в СУМі, наприклад: «**Баба**⁵ ...діал. Рід великих груш» (т. I, с. 75), «**Бабка**⁸... Петелька, на яку застібають гаплик» (т. I, с. 76). Вони перекочували у СУМ-20: «**Баба**⁵ ...діал. Сорт великих груш. *Наїстися баб*» (с. 299), «**Бабка**⁸ ... діал. Петелька, на яку застібають гаплик» (с. 301; але в словнику за ред. Б. Грінченка є покликання на джерело та зрозуміліше пояснення:

«Застібка, дротяна петля на одязі, якою застібають за гаплик» — Гр.: 14). Пор. ще у СУМі: «**Бахтір** див. **бохтár**» (т. I, с. 114), **Бохтár, бохтір...** діал. Оповісник, вістовець» (т. I, с. 223; тут паспортизація: Скл[яренко], Карпати...) і СУМ-20: «**Бахтір** див. **бохтár**» (с. 384), «**Бохтар, бахтир...** діал. Оповісник, вістовець... (С. Складенко)» (с. 612). Варіант **бахтир** в обох словниках не паспортизовано. Звідки взявся і навіщо потрапив до реєстру поважних праць, незрозуміло.

До СУМа-20 повністю взято з СУМа (т. I, с. 211–212) статтю «**Божистий... рідко**. 1. Те саме, що **божий**. 2. Те саме, що **божественний 1...**» (с. 581). Ілюстрація з твору І. Франка при виділеному першому значенні містить діалектний вираз *день божистий* (пор. *весь день божистий* «протягом цілого дня» [18: 37] у бойківському діалекті: *цїлий рік божистий* «увесь рік» [37: 63]), тому не варто було залишати тут позначку *рідко*, а краще, гадаємо, було дати *діал.*

Новинкою у вітчизняній тлумачній лексикографії є подані в кінці тому «Показчик словосполучень» (с. 718–846) та «Список реєстрових слів» (с. 847–911). Показчик полегшить користувачеві відшукати потрібну словосполуку, але читач має знати, на якій сторінці вона в СУМі-20. У списку вокабул також необхідні вказівки на сторінку СУМа-20, де надруковано реєстрове слово. Без цього цей індекс не має сенсу. Напевне, було б доцільно мати один «Показчик» і один «Список» до всього СУМа в останньому його томі.

Як зазначалося, головний науковий редактор В.В. Русанівський підкреслював, що «Словник української мови» 1970–1980 рр. входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника. Доповнюють його матеріали нової, електронної картотеки — лінгвістичного корпусу» (СУМ-20, с. 6). До нього «практично повністю включено матеріали фундаментальних словників: «Фразеологічного словника української мови» у двох книгах... та «Словника фразеологізмів української мови» (СУМ-20, с. 56). Із «Передмови» дізнаємося, що спочатку було створено першу редакцію нового Словника — скомпоновано дев'ять термінологічних томів (що вони містили, не сказано). Над нею працювало 34 лексикографи, 9 наукових редакторів і головний науковий редактор. Лексикографами першого технологічного тому були науковці ІУМ НАНУ Г.Н. Горюшина, Н.С. Лозова та І.А. Самойлова.

На основі дев'яток технологічних томів зроблено дев'ять видавничо-технічних томів. У першому томі першої редакції СУМа-20 (А — горішок) вокабули з початковою буквою А (422 с.) опрацювала Г.Н. Горюшина, з початковою літерою Б — Г.М. Сютя — співробітники ІУМ НАНУ.

На базі дев'яти видавничо-технологічних томів першої редакції формується 18 томів другої редакції СУМа-20.

Над опублікованим першим томом другої редакції Словника (літери А — Б) працювали: Л.Л. Шевченко (А — аннамці), В.В. Чумак (аннібалів — аятола, Б — балухи), Г.М. Ярун (балцанка — бенетити), І.В. Шевченко (бенефіс — божеволіти), О.В. Бугаков (Боженька — бусольний), В.М. Білоноженко (бустер — бязь) (СУМ-20, с. 54–55).

У «Передмові» немає навіть згадки, що в СУМі, який увійшов до складу СУМа-20, матеріал на А — Б уклали: А.А. Бурячок (а — багнетний), Г.М. Гнатюк (багnistий — баранячий), В.П. Градова (барахло — безвольно), А.В. Лагутіна (безвстидний — безпідметовий), П.П. Доценко (безпідставний — бентонітовий), А.П. Білоштан (бенуар — богобоящий), І.О. Кільчевський (богобудівник — бравада), Л.К. Рак (бравий — бруствер), С.П. Пригожий (брутальний — [бязь]). Доопрацювали й відреагували в статті П.Й. Горецький та Н.І. Швидка (а — бязь) (СУМ, т. I, с. V).

Фразеологічний словник української мови також не анонімний. Фразеологізми з опорними словами, що починаються буквами **А** та **Б** опрацювала В.П. Забеліна [56: 7]. Тлумачення фразеологізмів теж мають авторів із-поза колективу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Наукова етика не дозволяє не відзначати доробку цих лексикографів-першопрохідців. На якій підставі авторство їхніх статей, що взяті до СУМа-20 цілком, без жодних змін, або з незначними, несуттєвими модифікаціями «переадресовано» іншим особам?

Багато таких статей ми розглянули вище.

Для зайвої наглядності дамо порівняно коротку статтю «**Бурчак**, *а, ч.* Дзюркотливий, стрімкий потік води. — *Я поки що шургну у бурчак та поплаваю* (Вовчок, VI, 1956, 313); *Навколо в бурчаках пінилась і клекотіла вода* (Коз., Серце матері, 1947, 71); * У порівн. *Ні, Марко не такий. Він як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням вивертав би дерева* (Коцюб., II, 1955, 41)» (СУМ, т. I, с. 262), яку уклав С.П. Пригожий, та статтю «**Бурчак**, *а, ч.* Дзюркотливий стрімкий потік води. — *Я поки що шургну у бурчак та поплаваю* (Марко Вовчок); *Навколо в бурчаках пінилась і клекотіла вода* (В. Козаченко); * У порівн. *Ні, Марко не такий. Він, як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням вивертав би дерева* (М. Коцюбинський) (СУМ-20: 693), що її «уклав» О.В. Бугаков. У видавничо-технологічному томі СУМ-20–1 лексикографом вокабул на Б виступає Г.М. Сюта. Пор. ще у словнику за ред. Б. Грінченка: «**Бурча́к, ка́**, м. 1) Журчащий ручей. 2) Струя поточної води, текущої с шумом. *Дзюркотання весняного струмочка — бурчака*. Г. Барв. (308)». То кому ж належить стаття **бурчак**? З усією очевидністю — С.П. Пригожому.

На думку укладачів СУМа-20 (с. 56), їхній твір «є цілком новою лексикографічною працею, оскільки він радикально відрізняється від СУМа». У чому ця радикальність? За таблицею 4.3 у СУМі-20 (с. 56), на букви **А — Б** в СУМі — 6303 словникові статті, в СУМі-20 — 11531 словникова стаття, і збільшення в СУМі-20–2 порівняно із СУМом складає 82,94%, але насправді — лише на 45,34%, тобто **понад половину словникових статей СУМа-20 узято із СУМа**. Звичайно, реєстр СУМа-20 дуже зріс порівняно із СУМом, але не за рахунок питомої української лексики, а запозичених слів-термінів із різних галузей людської діяльності, яким місце — у спеціальних словниках та енциклопедіях

(наприклад, «**Богдо-геген...** титул ламаїського **первосвященника** в Монголії 1641–1924 рр., який в період 1912–1919 рр. мав також повноваження теократичного правителя країни, а в 1921–1924 рр. монарха з обмеженими повноваженнями; особа, що носила цей титул...» — СУМ-20, с. 573).

З погляду лексикографічного СУМ-20 не можна кваліфікувати як принципово новий лінгвістичний продукт у вітчизняному мовознавстві. Але вихід його у світ був сприйнятий як подія в нашій науці. Хотілося б, щоб наступні томи СУМа-20 були оригінальніші та досконаліші.

Про привласнення цілих сучасних словників або їх фрагментів зарубіжні історики науки не пишуть. С.І. Лендау зазначив: «Словники завжди копіювали один з одного, проте нині, на відміну від загальнопоширеної практики сімнадцятого сторіччя, жоден поважний словник не візьме цілі розділи іншої праці й не передрукує їх дослівно» [26: 390]⁷.

Проблема наукової етики залишається. Гадаємо, що один із можливих шляхів її розв'язання — до старої назви «Словник української мови», запозиченої з одинадцятитомного тлумачного словника, на титульній сторінці додати: «видання 2-е, доповнене», опублікувавши передмову до СУМ і назвавши авторів його та редакторів.

1. Атлас української мови. — К., 1988. — Т. 2. — 520 с. + 407 карт.
2. Ахматова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966. — 607 с.
3. Біблія. Книга Священного Писання Старого та Нового Завіту / Переклад Патріарха Філарета. — К., 2004. — 1413 с.
4. Балог В.О., Лозова Н.Є., Тищенко Л.О., Тищенко О.М. Нові й актуалізовані слова та значення. — К., 2010. — 277 с.
5. Білоноженко В.М., Бурячок А.А., Винник В.В., Гнатюк Г.М., Родніна Л.О. та інші. (усього 11 осіб). Обережно — плагіат // Літературна Україна. — № 40 (4856): 18 листопада 1999 р. — С. 4.
6. Ваврик В.О. Святе Письмо: книги, переклади, пояснення // Слово Доброго Пастиря. — Р. VII. — Ч. 7–8. — [Нью-Йорк], 1956. — 64 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / 170 000. — К. — Ірпінь: «Перун», 2001. — 10+1427 с.
8. Вихованець І., Непокупний А., Ткаченко О. Про новий тлумачний словник української мови // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців [в Одесі]. — К., 2002. — С. 17–21.
9. Воронай О. Звичаї нашого народу / Етнографічний нарис. — Мюнхен, 1958. — Т. 1. — 455 с.
10. Гак В.Г. Словарь // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 462–464.
11. Горбач О. До видання Максимовичевого «Лексикону» // *Maximowicz J. Dictinarium latino-slavonum. 1718–1724. Facsimile* О.Нorbatsch curavit. — Р. II. — Romae, 1991. — С. 26 – 28.
12. Гулак-Артемівський С. Запорожець за Дунаєм / Опера на три дії. Лібретто С. Гулака-Артемівського. — К., 1983. — 150 с.

⁷ У цій книжці є великий цікавий розділ «Правові та етичні аспекти лексикографії» (с. 390–410).

13. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка.. — М., 1955. — Т. 1. — 699 с.
14. *Денисов П.Н.* Основные проблемы лексикографии: Автореф. дис. ...докт. филол. наук. — М., 1976. — ??с.
15. Етимологічний словник української мови. — К., 1982. — Т. 1. — 631 с. (С. 136;) — К., 2006. — Т. V. — 703 с.
16. *Жайворонок В.В.* Біблеїзми // Українська мова: енциклопедія / Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями. — К., 2007. — С. 48 — 49.
17. *Железняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С.* Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К., 1985. — 254 с.
18. *Желеховский Е., Недільский С.* Малорусско-німецкий словарь. — Львів, 1886. — Т. 1. — 598 с.
19. *Іларіон* митрополит. Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцика. — Вінніпег, 1979. — Т. 1. — 365 с.
20. *Касарес Х.* Введение в современную лексикографию / Перев. с испан. — М., 1958. — 354 с.
21. *Кобів Ю.* Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. — К., 2004. — 800 с.
22. Краткий церковно-богослужебный словарь / Для толкового чтения книг, уяснения смысла Богослужения и обрядов Православной Церкви. — М., 1997. — 318 с.
23. *Левицкий В.В.* Этимологический словарь германских языков. Supplement — 2. — Черновцы, 2012. — 60 с.
24. Лексикон латинський Є. Славинецького, «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. До видання В.В. Німчук. — К., 1973. — 541 с.
25. Лексикон словенороський П. Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. — К., 1961. — 273 с.
26. *Лендау С.І.* Словники: Мистецтво та ремесло лексикографії / З англійської переклала О. Кочерга. — К., 2012. — 480 с.
27. Медичний ілюстративний словник Дорланда / Вид. 30-е. — Т. 1: українсько-англійський. — Львів, 2007. — 1201 с.
28. Молитовник. — К., 1999. — 507 с.
29. *Навальна М.* Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. — К., 2011. — 325 с. (С. 134.)
30. Назви рослин в українських загальномовних словниках / Науково-методичні рекомендації: [Упорядн. В.І. Чопик, О.П. Гайдученко]. — К., 2000. — 77 с.
31. *Никифор* архимандрит. Иллюстрированная полная популярная библейская энциклопедия. — М., 1891 (репринт 1990 р.). — 902 с.
32. *Николаев С.И.* Литературные занятия И. Максимовича // ТОДРЛ. — Л., 1985. Т. 40. — С. 385 — 399.
33. *Німчук В.* Українські переклади Святого писма // Das Ukrainische als Kirchensprache. Українська мова в церквах. — Wien, 2005. — S. 15–64.
34. Новий Завіт / Переклад о. Турконяка. — К., 2000. — 317 с.
35. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах /42000 слів/ / Рекомендовано Міністерством освіти України для студентів вищих та середніх навчальних закладів / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. — К., 1998.
36. *Номис М.* Українські приказки, прислів'я и таке інше. — С-Пб., 1864. — 304 с. + XVII с.
37. *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. 1. — 495 с.
38. Полный словарь сибирского говора. — Томск, 1992. — Т. 1. — 288 с.
39. *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок : Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. — Ужгород, 2005. — 265 с.
40. *Порудоминский В.* Повесть о Толковом словаре. — М., 1981. — 125 с.
41. Прийдіте поклонімося: молитовник. — Рим, 1991. — 1023 с.
42. *Прокопович Феофан.* Сочинения. — М., Л., 1961 — 502 с.
43. *Пуряева Н.* Словник церковно-обрядової термінології. — Львів, 2001. — 156 с.

44. Рихло П. Плагіат // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001. — 636 с.
45. Російсько-український словник / Ред. С.І. Головащук, Л.А. Коробчинська, М.М. Пилинський. — К., 1968. — Т. 2. — 756 с.
46. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. — Рим, 1963. — XXI + 1070 + 353 с.
47. Слободський С. протоієр. Закон Божий / Підручник для сім'ї і школи / Переклад ... О.І. Кислюка. — К., 1996. — 571с.
48. Словарь библейского богословия / Под ред. Ксавье Леон-Дюфура... — Брюссель, 1990. — 1288 + X с.
49. Словарь современного русского литературного языка — М.; Л., 1950. — Т. 1. — ??? с.
50. Словарь украинского языка. Собранный ред. ж. «Киевская старина» / Ред. с добавл. собствен. материалов Б.Д. Гринченко. — К., 1909. — Т. 4. — 563 с.
51. Словник української мови / Зібрала редакція журналу «Киевская Старина» / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко / 3-є видання, виправлене й доповнене, за редакцією акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. — К., 1927. — Т. 1. — 428 с.
52. Словник української мови». — Т. 1: А–Б. — К.: Наук. думка, 2010. — 911 с.
53. Служебник. — К., 1999. — 484 с.
54. Сучасний тлумачний словник української мови / За ред. д. філол. н., проф. В.В. Дубічинського. — Харків, 2006. — 1008 с.
55. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — К.; Кам'янець-Подільський, 1996. — 170 с.
56. Удяк Г.І. Поетична ангелологія та проблеми її інтерпретації (у європейській літературі доби романтизму) / Автореф. дис. канд. філол. наук. — Тернопіль, 2004. — 18 с.
57. Фразеологічний словник української мови. — К., 1993. — Кн. 1. — 528 с.
58. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 1993. — Т. 1. — 622 с.
59. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974. — С. 265 — 304.
60. Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / Под. ред. чл.-кор. АН СССР О.Н. Трубачева. — М., 1974. — Вып. 1. — 214 с.
61. Яременко В. Домагаюся права ... на плагіат // Літературна Україна. — 2 грудня 1999 р. — № 43 (4859). — С. 3.
62. Dubois J., Giacomo M., Guespin L., Macellesi Ch., Macellesi J. — B., Nevel I. — P. Dictionaire de linguistique. — Paris, 1973. — 516 p.
63. Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold / 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. — Berlin; N. York, 2002. — 1023 S.
64. Zgusta L. Manual of Lexicography. — Praha, 1971. — 360 p.

Vasyl Nimchuk (Kyiv)

ON MODERN UKRAINIAN INTERPRETATIVE LEXICOGRAPHY

The article discusses the structure of existing Ukrainian language dictionaries, full of their registers, the relevance of specific remarks, accurate explanations of word semantics, quoted material for certification. Attention is paid in full or partial assignment of the work creators Academic Ukrainian dictionary in 11 volumes by the authors of new explanatory dictionaries, scientific ethics in lexicography.

Key words: lexicography, glossary, interpretation of semantics, plagiarism, research ethics.